

UOT 159.9

Leyla Səfərbəyovna Dadaşzadə

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi psixologiya kafedrasının müəllimi*

VALIDEYN-VALIDEYN MÜNASİBƏTLƏRİNİN UŞAĞIN PSIXOLOGİYASINA TƏSİRİ

Лейла Сафарбековна Дадаш-заде

*преподаватель кафедры Общей психологии
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета*

ВЛИЯНИЕ РОДИТЕЛЬСКО-РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ НА ПСИХОЛОГИЮ РЕБЕНКА

Leyla Safarbayovna Dadash-zade

*lecturer of the department of General psychology at the
Azerbaijan State Pedagogical University*

THE INFLUENCE OF PARENT-PARENT RELATIONSHIPS ON THE PSYCHOLOGY OF THE CHILD

Xülasə. Elmi məqalədə valideyn-valideyn münasibətlərinin uşağın psixologiyasına təsiri və onların spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Müəllifin fikrincə, ailə konfliktləri ər-arvad, uşaqlar və valideynlər üçün psixotraumatik vəziyyət yaradır ki, bu da öz növbəsində ailədaxili psixoloji iqlimi nəinki korlayır, uşaq şəxsiyyətinin disharmoniyasına aparıb çıxarır. Məqalədə qeyd edilir ki, uşaqların tərbiyəsi və hərtərəfli inkişafı tək-cə fərdi, şəxsi, mənəvi keyfiyyətlərlə deyil, həm də ailənin mövcudluğunun ilk illərindən orada formalaşmağa başlamış valideyn-valideyn, valideyn-övlad münasibətlərinin xarakterindən də çox asılıdır.

Açar sözlər: *ailədaxili münasibətlər, psixoloji iqlim, konfliktli situasiya, disharmoniya, psixotraumatik vəziyyət*

Резюме. В научной статье исследуется влияние родительско-родительских отношений на психологию ребенка и их специфические особенности. По мнению автора, семейные конфликты создают психотравмирующую ситуацию для супругов, детей и родителей, что в свою очередь не только портит психологический климат в семье, но и приводит к дисгармонии личности ребенка. В статье отмечается, что воспитание и всестороннее развитие детей зависит не только от индивидуальных, личностных, духовных качеств, но и от характера родительско-родительских, детско-родительских отношений, которые начинают формироваться у них с первых лет жизни существования семьи.

Ключевые слова: *семейные отношения, психологический климат, конфликтная ситуация, дисгармония, психотравмирующая ситуация*

Summary. In the scientific article, the influence of parental-parental relations on the psychology of the child and their specific features are investigated. According to the author, family conflicts create a traumatic situation for spouses, children and parents, which in turn not only spoils the psychological climate in the family, but also leads to disharmony of the child's personality. It is mentioned in the article that the upbringing and comprehensive development of children depends not only on individual, personal, spiritual qualities, but also on the character of parent-parent, parent-child relations, which began to form there from the first years of the family's existence.

Key words: *family relations, psychological climate, conflict situation, disharmony, psychotraumatic situation*

Ailənin hüquqi əsası olan nikah kişi və qadın arasında əlaqələri, birgəyaşayışı, sosial tərəfdaşlığı və uşağın dünyaya gəlməsi ilə nəticələnən intim münasibət formalarını şərtləndirir. Nikah - kişi və qadın arasında cəmiyyət tərəfindən təsdiqlənən, onların bir-birinə və uşaqlarına nəzərən hüquq və vəzifələrini tənzimləyən münasibətlər formasıdır [3, s. 145].

Azərbaycan Respublikasının “Ailə Məcələsi”ndə qeyd olunur ki, nikah kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatla alınan könüllü ittifaqdır” [1, s. 145].

Ailə münasibətləri qadın və kişi, oğlan və qız arasındakı qarşılıqlı seçimlə bilavasitə bağlıdır. Belə ki, insanları şəxsi münasibətlər zəminində qarşılıqlı seçim zamanı yaranan problemlər, bu münasibətlərin uğurlu olub-olmaması, yaranan uğursuzluqların səbəbləri düşündürür. Ailədə psixoloji mikroiklimin mühüm faktorlarından biri ər-arvad arasındakı qarşılıqlı münasibətlər və ya “valideyn-valideyn” münasibətləridir. Ər-arvad münasibətləri ailənin forma və şərtləridir ki, onlar əsas funksiyaları reallaşdırmağa imkan verir. Valideynlərlə uşaqlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin aşağıdakı tipləri fərqləndirilir:

- valideynlərlə uşaqların optimal münasibət tipi;
- uşaqların maraq və əyləncələri ilə valideynlərin baxışlarının uyğunsuzluğu (valideynlər uşaqların qayğılarını dərk edir, uşaqlar isə öz qayğılarını bölüşümlər, nəticədə hər iki tərəfdə narazılıq baş qaldırır);
- uşaqların davranışı, həyat planları ailədə konfliktlərə səbəb olur ki, bu halda adətən valideynlər haqlı olurlar;
- valideynlər uşaqların maraqlarını başa düşmək istəmir, uşaqlar isə bu barədə valideynlərlə məsləhətləşmirlər.

Belə hallarda ailə üzvləri arasında ziddiyyətlərin baş verməsi onları yeni münasibətlərin axtarışına təhrik edir. Ailə təcrübəsində sistemativ olaraq elə hadisələrə rast gəlirik ki, həll olunmamış konfliktlər həm uşaqlara, həm də valideynlərə neqativ təsir göstərir. Ailədə konfliktlərin həllini həm valideynlər, həm də uşaqlar təcili surətdə tələb edirlər. Ata və ananın davranışı onların bir-birinə münasibətini, eləcə də valideynlərin övladlarına münasibətini şərtləndirir.

Valideynlər arasında münasibətlər uşağın şəxsiyyətinin inkişafının müəyyən edici faktorlarından biridir. Valideynlərinin qarşılıqlı münasibətlərini kənardan müşahidə etməklə uşaq onları həvəssiz olaraq qəbul edir. Mübahisə edən valideynlər uşaq üçün zəruri, isti və təhlükəsiz atmosfer yarada bilmir və ya valideynlər uşaqlarının tərbiyəsinə lazımi qədər diqqət yetirə bilmirlər.

Ailədə baş qaldıran davamlı konfliktlər nəinki ailənin psixoloji iqlimini korlayır, həm də uşaqların psixologiyasına sarsıdıcı zərbə vurur. Valideynlər arasında mütəmadi olaraq baş verən konfliktlər hələ kimin haqlı olduğunu ayırd edə bilməyən uşaqları seçim qarşısında qoyur: kim haqlıdır, kimi seçməli, kimi müdafiə etməli? Belə seçim çox vaxt boşanmalardan sonra uşaqlar üçün daha ağırlı olur. Odur ki, valideynlər ailədə öz münasibətlərini qarşılıqlı yardım və hörmət hissi əsasında qurmalıdırlar. Bununla yanaşı ailənin möhkəmləndirilməsi üçün birgə fəaliyyət göstərməli, övladlarının bir şəxsiyyət kimi yetişmələri üçün əlverişli şərait yaratmalı və onların sağlamlığının qayğısına qalmalıdırlar.

Ailə konfliktləri ər-arvad, uşaqlar və valideynlər üçün psixotraumatik vəziyyət yaradır ki, bu da öz növbəsində ailədaxili psixoloji iqlimi nəinki korlayır, uşaq şəxsiyyətinin disharmoniyasına aparıb çıxarır. Davamlı ailə konfliktlərindən daha çox zərər çəkən ailənin azyaşlı üzvləri olur. Konfliktli ailədə formalaşan ünsiyyət təcürübəsi get-gedə möhkəmlənir, dostluq və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan səmimi ünsiyyət imkanları itirilir, psixi travmaya səbəb olan mənfi psixosozial davranış tərziləri formalaşır. Adətən ailə psixotraumaları əvvəlcə psixi sarsıntı şəklində təzahür edir, daha sonralar uzunmüddətlik və ifadəlilik baxımından şəxsiyyətə güclü təsir göstərir.

Ailədə baş verən münaqişələr, uyğunsuzluqlar - doğma adamın ölümü, yangın, qəza, zorakılıq və boşanma kimi hallar ailə üzvlərinin hər birinə, xüsusən də uşaqların psixikasına sarsıdıcı təsir göstərir, unudulması mümkün olmayan psixi travma mənbəyinə çevrilir. Bütün bunlar sonralar uşaqların psixikasında *postravmatik stresslər* şəklində öz izini qoymuş olur.

Psixi travma hər şeydən əvvəl mərkəzində müəyyən emosional vəziyyətin dayandığı psixi təəssürat və həyəcandır. *Rus fizioloqu prof. K. Anoxin* tədqiqatlarında psixotraumatik həyəcan-

ların, emosiyaların strukturunda mərkəzi yer tutmasını qanunauyğun hesab edir, psixi proseslərin inteqrasiyasında və təşkilində emosiyaların rolunu yüksək qiymətləndirirdi. Onun qənaətinə görə, psixi proseslər və emosional hallar şəxsiyyətin psixi və somatik sistemlərinin əsasını təşkil edir.

Psixoloqların tədqiqatları göstərir ki, ailələrin 80-85%-də konfliktlər mövcuddur. Qalan 15-20% ailələrdə isə mübahisələr müxtəlif zəmində baş verir. Konfliktlərin kəskinliyi və tezliyi kimi əlamətlər baxımından ailələrin böhranlı, konfliktli, problemlili və nevroitik olmaqla dörd əsas tipi fərqləndirilir:

Böhranlı ailədə ər-arvadın maraqları və tələbatlarının uyğunsuzluğu əsasında yaranan qarşıdurmalar kəskin xarakter daşıyır və ailənin həyat və fəaliyyətinin bütün vacib sahələrini əhatə edir. Belə ailələrdə ər-arvad arasında münasibətlər özünün kəskin xarakteri ilə fərqlənir, barışmazlıq və düşmənçilik həddinə çatmış olur. Cütlüklər bir-birinə qarşı heç bir güzəştə getmək istəməzlər. Böhranlı nikah ittifaqı həddində olan ailələr ya dağılma ərafında, ya da artıq iflasa uğramış olurlar.

Konfliktli ailələrdə ər-arvad cütlüyünün həyatında elə sahələr olur ki, burada onların maraqları daim toqquşur, davamlı və güclü mənfi emosional vəziyyətlər yaradır. Bütün bunlara baxmayaraq, nikah güzəştlər, konfliktlərin kompromis həlli üsulu və digər amillərlə qorunub saxlanılır.

Problemlili ailə tipi özünün nikahın sabitliyinə ciddi zərər vura biləcək uzunmüddətli, həllini tapmayan çətinliklərlə xarakterizə olunur. Məsələn, mənzilin yoxluğu, cütlüklərdən birinin uzunmüddətli xəstəliyi, ailənin normal yaşayışı üçün daimi vəsait çatışmazlığı və s. kimi problemlər ailənin həyatında ciddi sıxıntı və gərginliyə səbəb olur. Belə ailələrdə qarşılıqlı münasibətlərin kəskinləşməsi, cütlüklərdən birində və ya hər ikisində psixoloji pozğunluqların yaranması riski yüksək olur.

Nevrotik ailə tipində irsi psixi pozğunluqlar deyil, gündəlik həyatında qarşılaşdığı psixoloji çətinliklərlə əlaqədar qazanılmış psixi pozğunluqlar əsas rol oynayır. Nevrotik ailələrdə cütlüklər hədsiz qorxu, təlaş və iztirablarda əziyyət çəkir, onlarda yuxu pozğunluğu, affektiv reaksiyaların kəskinliyi və bir-birinə qarşı hədsiz aqressivlik müşahidə olunur [3, s. 289-290].

Ailədə müntəzəm münaqişələr kiçik yaşlarda uşaqların psixikasına xəsarət yetirir, onlarda mənəvi travma yaradır, nəticədə uşaq sözbəxmayan, aqressiv olur. Uşaqlarda qorxu, müdafiəsizlik və inamsızlıq hissləri baş qaldırır. Nevrotik ailədə böyüyən uşaqlarda aqressivlik, qarşıdurma və xəbərçiliyə meyillilik, inamsızlıq güclü inkişaf edir, özünəqapanma halları özünü daha çox təzahür etdirir.

Əgər ailədə çoxlu sayda mənfi amillər: alkoqol içkiyə meyillilik, fiziki və psixoloji zorakılıq müşayiət olunursa, uşaq belə mühitdə böyüyür və inkişaf edir. Belə situasiya uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasını şərtləndirmir, nəticədə uşaq asosial şəxsiyyət kimi inkişaf edir. Ər-arvad arasında kifayət qədər konfliktlər baş verirsə, valideynlərin bir-birini düzgün anlamamaları nəticəsində kəskin sözbəxətlər yaranırsa o zaman onlar uşağın şəxsiyyətinin inkişafına öz mənfi təsirini göstərir. Ər-arvad münasibətlərinin pozulması ərafındadırlarsa, onlar çoxlu amillərə rəhbərlik etməklə yaşamaqda davam edirlər. Belə amillərdən biri karyera üçün xaricən sosial faydalılıq, digəri isə tərəfdaşların keçirdikləri qorxu hissidir. Münasibətlərin müəyyən müddətindən sonra ayrılma hər iki tərəfdaş arasında güclü stressə səbəb olur, baxmayaraq ki, hər iki tərəf bir-birindən qeyri-şüuri olaraq ayrı yaşamağa üstünlük verirlər.

Uşağın şəxsiyyətinin tam inkişafı üçün ailənin tamlığını qoruyub saxlamaq dominantlıq təşkil edən amillərdəndir. Lap son anda valideynlər belə hesab edirlər ki, boşanmaqdan uşaq üçün tam ailə daha yaxşıdır. Belə situasiyanı ardıcılıqla nəzərdən keçirdikdə belə qənaətə gəlmək olur ki, ailədə mütəmadi konfliktlər uşağa mənfi təsir göstərir. Psixoloqlar təsdiq edirlər ki, uşağa boşanma deyil, məhz ər-arvad arasındakı konfliktlər mənfi təsir göstərir. Uşaq şəxsiyyətlərarası distansiyayı dəqiqliklə qəbul edir. Düzdür, çox vaxt valideynlər arasındakı mübahisələrin əsas səbəbi uşaq üçün naməlum olur. Bəzən uşaqlar sadə, anlaşılan səbəblər fikirləşir və onları qurmağa cəhd göstərirlər. Belə situasiyada uşaq valideynlər arasındakı konfliktlərin real səbəblərini anlaya bilmir, belə halların əksəriyyətinə o özünü günahkar hesab edir.

Uşaq özünü konfliktlərin qıcıqlandırıcısı və səbəbi kimi qəbul edir, günahkarlıq, emosional diskomfort hissi keçirir. Bu da gələcəkdə

uşaqda daha ciddi psixi travmaların yaranmasına səbəb olur. Ailədə valideynlərin bir-birindən narazılıqları birbaşa uşaqla bağlı olan münasibətlərə də neqativ təsir göstərir.

Beləliklə, neqativ emosional vəziyyət, şəxsi problemlərin həll edilməməsi ailənin hər üzvünə sirayət edir. Belə hallarda uşağın şəxsiyyətinə müvafiq təsir daha da güclənir. Əgər əvvəllər valideynlərin münasibətlərindəki qıcıqlanmalar, qeyri-məmnunluqlar və narazılıqlar hissəvi idisə, artıq indi onlar bütünlükdə uşağa yönəlmiş olur. Uşağın öz valideynlərini müstəqil şəkildə barışdırmağa cəhd göstərdiyi davranış strategiyalarını nəzərdən keçirək:

- Uşağın xəstələnməsinin nəticəsi hər iki valideyni birləşdirməkdir. Xəstəlik zamanı uşaq bütünlükdə təbii, fiziki diskomfort və bütünlükdə vəziyyətin pisləşməsində çoxlu müsbət emosiyalar alır. Bu, ilk növbədə, onunla bağlıdır ki, uşaq orqanizminin ən çətin mərhələsində valideynlərinin diqqət və qayğısı ilə əhatə olunur. Belə vəziyyətdə valideynlər konfliktlərin obyektinə deyil, emosional qıcıqlandırıcı olan uşağa öz diqqətini yönəldirlər. Onların bütün səyi diqqət və qayğıya ehtiyacı olan uşağın tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənir. Valideynlər arasındakı konfliktlər uşağın problemləri fonunda öz əhəmiyyətini itirir. Şüuraltı səviyyədə uşaq ailənin mikroiklimində müsbət dəyişiklikləri hiss edir. O, psixoloji vəziyyəti stabilləşdirən, psixi diskomfortu dağıdan uğurlu şəraitlə qarşılaşır.

- Növbəti strategiya isə valideynlərinin reallaşmamış arzularının tədricən yerinə yetirilməsində birləşmələridir. Nikah və ailə həyatından narazı qalan ər-arvad həmişə özlərini darıxdırıcı, cansıxıcı hiss edirlər. Belə ailələrdə neqativ psixoloji fon təşəkkül tapır. Lakin belə hallarda ər-arvad həmin vəziyyətdən çıxış yolu tapmağa cəhd göstərir, qeyri-şüuri olaraq özləri üçün uğurlu vaxt tapırlar. Onlar öz keçmişlərinə baxıb onu indiki vəziyyətlə müqayisə və təhlil edir, həmin vəziyyətdən çıxış yolunu axtarmağa çalışırlar. Eskapizm adlanan belə situasiya güclü stresli vəziyyətə səbəb olan reallıqdan uzaqlaşma ilə xarakterizə olunur.

Valideynlərin reallaşmamış arzuları ilə dolu olan belə gərgin ailə mühitində uşaq valideynlərini bir-biri ilə barışdırmaq üçün üsullar axtarır. Bu, ilk növbədə, uşağa həvalə edilmiş yüksək məsuliyyətdir. Məsələn, uşaq məktəbdə

yaradıcı bir işlə məşğul olanda o böyük maraq hissi keçirir, onun tələbatları, dəyərləri ödənilir. Vəziyyətdən asılı olaraq o ya uğur əldə edir, ya da uğursuzluğa məruz qalır.

Uğursuz vəziyyətdə uşaq öz fəaliyyətini yenidən təşkil etməyə başlayır ki, bu dəfə hər şey uğurlu alınsın. Əgər uşaq hiss etsə ki, uğursuzluğu valideynlərə məyusluq gətirəcək, o, maksimum güc sərf edir ki, belə hal baş verməsin. Belə uşaq hər iki nəfərə görə ciddi çalışır, nəticədə uşaqda uğursuzluq hissi yüksəlir. Çətinliklərlə qarşılaşanda onları aradan qaldırmaq arzusu uşaqda daha da güclənir. Əgər insan hiss etsə ki, uğura çatmaq üçün hələ çox vaxt var, o zaman onda psixi gərginlik yaranır ki, bu da özü-özlüyündə bir çətinlikdir.

Ailədə uşağın məsuliyyəti öz boynuna götürməsi ilə psixoloji gərginlik bir o qədər də artır. Ailədə uşaq hər iki insanın nikah telləri ilə bağlı olan həyatını zənginləşdirir. Onlar evə çoxlu sayda müsbət emosiyalar gətirir ki, bu da valideynlərin bir-birinə məhəbbət hissini gücləndirir. Ölkəmizin müasir sosial-iqtisadi situasiyasında bir çox ailələrdə ər-arvad arasında yaranmış konfliktlər uşaqda psixoloji problemlərin təzahür etməsinə səbəb olur. Bu problemləri həll etmək, uşağa kömək göstərmək ər-arvad münasibətlərini korreksiya etmədən mümkün deyildir. Uşağın emosional uğurunun pozulması, habelə onun "pis" davranışı ər-arvadın qarşılıqlı münasibətlərindəki uğursuzluğun simptomlarıdır.

Ailə qarşılıqlı proseslərin mürəkkəb sistemidir. Ər-arvad münasibətləri əsas komponentlərdən biridir ki, o da mürəkkəb struktura malikdir. Ər-arvad arasındakı qarşılıqlı münasibətlər bir çox amillərin: ailədə psixoloji mikroiklimin, ər-arvadın şəxsi keyfiyyət və xüsusiyyətlərinin təsiri altında qurulur. Ər-arvad münasibətlərində ən vacibi qohumlar arasındakı münasibətlərin düzgün tənzimlənməsidir.

Ailədəki konfliktli situasiyada uşaqlar daha həyəcanlı və stressli olurlar. Valideynlər arasındakı mübahisələrdə uşaqlar özlərini günahkar hiss edirlər. Belə vəziyyətdə uşaqlar həm emosional, həm də fiziki baxımdan əzab çəkirlər. Belə ailələrdə uşaqlar çox vaxt müxtəlif xəstəliklərə düçar olurlar. Belə uşaqlarda emosional soyuqluq daha çox müşahidə edilir və onlar nəvəsi ifadə edə bilmirlər.

Unutmaq olmaz ki, ər-arvad arasındakı qarşılıqlı münasibətlər uşaqların şəxsiyyətinin inkişafına, tərbiyəsinə qeyri-ardıcılıqla təsir göstərir. Odur ki, bu münasibətlər uşağın ailədəki rolunu, mövqeyini müəyyən etməkdə, onun özünü və başqalarını dərk etməsində çox mühümdür.

Ailədə valideynlər uşaqların yaş və fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alıb tərbiyə işini də ona uyğun qurmalıdırlar. Uşaqları ilə münasibətlərdə valideynlər cinsi xüsusiyyətləri də nəzərə almalıdırlar. Valideynlərin savadlı, ziyalı olması övlad tərbiyəsində ailədaxili münasibətlərin düzgün qurulması üçün mühüm şərtlərdəndir. Çünki ailədəki psixoloji iqlim uşaq şəxsiyyətinin təşəkkülündə mühüm rol oynamaqla yanaşı, həm də şəxsiyyətlərarası münasibətlərin özünəməxsus sahəsini təşkil edir. Uşaqların tərbiyəsi və inkişafının ayrı-ayrı sahələri ailədaxili münasibətlərin müxtəlif təzahürləri ilə sıx əlaqədədir. Uşaqların davranış təzahürləri daha çox valideynlərin onlara və bir-birinə olan münasibətlərindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Təbii ki, valideynlərin şəxsi nümunəsi, ünsiyyət və davranış üslubu onların xarakteri ilə şərtləndiyindən, bu amillər uşaqların tərbiyəsində güclü amil hesab olunur. Valideynlərin hər birinin

ailədə rolu öz-özünə münasibəti ilə deyil, başqasına münasibəti ilə müəyyən edilir. Ailədə sıx qarşılıqlı bağlılığa malik olan ərlə-arvad arasındakı münasibətlərdə sosial rolların uzlaşdırılması təmin olunmazsa, konfliktlərin yaranması, nəticədə isə ailənin dağılması baş verə bilər. Bir sözlə, uşaqların tərbiyəsi və hərtərəfli inkişafı tək-cə fərdi, şəxsi, mənəvi keyfiyyətlərlə deyil, həm də ailənin mövcudluğunun ilk illərindən orada formalaşmağa başlamış valideyn-valideyn, valideyn-övlad münasibətlərinin xarakterindən də çox asılıdır.

Problemin aktuallığı. Tədqiqatın aktuallığı tərbiyə sferasında yaranmış neqativ meyillərlə müəyyən edilir. Uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasına ailə tiplərinin təsirinin araşdırılması və müasir dövrün tələbləri baxımından onların sistemləşdirilməsi gələcəkdə ailədə qarşıya çıxan problemlərin vaxtında həllinə imkan yaradır və neqativ halların təkrar olunma ehtimalını azaldır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ailədə konfliktli situasiyalarda ailə tiplərinin təsiri araşdırılmış, psixoloji maneələri aradan qaldırmaq üçün strategiyalar işlənmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. -Bakı, 2006, -63 c.
2. Bayramov, Ə.S. Psixologiya. / Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. -Bakı: Çinar-çap, -2002, -620 s.
3. Çələbiyev, N.Z. Ailə psixologiyası: Ali pedaqoji məktəblər üçün dərs vəsaiti. / Çələbiyev, N.Z. -Bakı: Mütərcim, 2015, -424 s.
4. Abbasov, A.N. Ailə pedaqogikası: Ali təhsil müəssisələri üçün dərslik / A.N. Abbasov Bakı: Mütərcim, 2019, s. -272 s.

E-mail: leyla_azizova81@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.fəls.dok., dos. **M.C. İsmayılova**
psixol.ü.fəls.dok., dos. **N.T. Rzayeva**

Redaksiyaya daxil olub: 29.08.2022.